

Спр.708.- Арк.64; 4. Там само.-Ф.423.- Оп.4.- Спр.313.- Арк.319; 5. Там само.- Арк.318; 6. Там само.- Ф.296.- Оп.3.- Спр.708.- Арк.63; 7. Там само.- Ф. 423.- Оп.4.- Спр. 161.- Арк. 243; 8. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі - ЦДАГО України).- Ф.1.- Оп.20.- Спр.2509.- Арк. 9: 9. ЦДІА України.- Ф. 423.- Оп.4.- Спр. 164.- Арк.27; 10. Там само - Ф.337.- Оп.1.- Спр.4394.- Арк.7,40; П. Там само.- Арк. 56, 63, 64, 65, 67, 70; 12. Там само.- Арк. 80, 89; 13. Там само.- Ф. 296.- Оп. 3.- Спр.708.- Арк.63; 14. Там само.- Ф. 37.-Оп.1.-Спр.41.-Арк.7, 8,21; 15. Там само.-Арк. 100; 16. Тамсамо.-Ф. 423.-Оп.4.-Спр. 117.- Арк.6; 17. Там само.- Ф. 37.- Оп. 1.- Спр.40.- Арк. 53; 18. Там само.- Ф. 337.- Оп. 1.- Спр. 4425.- Арк.98; 19.Там само.- Спр.4454.- Арк. 101; 20. Розенберг У. Социально-экономическое положение и политика советского государства при переходе к НЭПу // История СССР. - 1989. - №4. - С. 120.

О.П.Рабенчук

КОНТРОЛЬ ДІЯЛЬНОСТІ РОБСЕЛЫНСПЕКЦІЄЮ УСРР (20-ТІ РР. ХХ СТ.)

Теоретики більшовицької доктрини і подальші її реалізатори чудово розуміли, як зберегти своє владне становище над багатомільйонною людністю новоствореної країни-гіганта СРСР. Єдиною надійною основою їх правління міг бути колективізм, за якого можна було не тільки підкорити людину волі держави і тримати під контролем своїх громадян, а й нав'язати єдність думки з усіх питань суспільного життя. Керувати громадською думкою і направляти її допомагав могутній засіб - преса. Появу радіо і кіно більшовики намагалися використати для здобуття ще більших успіхів у цьому плані, недарма у В.І.Леніна з'явився вислів, що з усіх видів мистецтв найважливішим є кіно.

Кінематограф в УСРР розвивався з великими труднощами, змінити ситуацію і забезпечити розширення впливу цього мистецтва на робітника та селянина допомагала Робітничо-селянська інспекція (з 1923 року об'єднаний партійно-державний орган: Центральна Контрольна Комісія - Народний Комісаріат Робітничо-Селянської інспекції (ЦКК-НК РСІ)¹. До його функцій, серед інших, входило обстеження кінофікації міста і села, перевірка ідеологічного і художнього змісту кінофільмів, їх виробництва і прокату на Україні тощо.

Створюючи Всеукраїнське Фотокіноуправління (ВУФКУ), держава не ставила перед собою мету здобути прибутки, а прагнула надати масам "розумні і корисно-виховні видовища\ що мали за мету вкорінити у свідомість глядача ідеї нового радянського побуту і одночасно "викривати негативні сторони капіталістичного ладу". Для досягнення цього основного завдання ВУФКУ було надано право монополії на Україні і разом з тим на нього були покладені такі обов'язки: відкрити і утримувати за свій рахунок кінотехнікум; безкоштовно постачати фільмами червоноармійські і робітничі клуби; кінофікувати село; демонструвати картини "ідеологічно витримані і такі, що відповідають політичним інтересам радянської держави"². За останнім РСІ слідкувала особливо пильно. Ще в 1920 р., перевіряючи Фотокінокомітет Підвідділу мистецтв Харківського Губвідділу народної освіти, комісія РСІ під керівництвом Верхотурського зазначала, що в Харкові демонструються картини "найвульгарнішого і безглузкого змісту, а керівники комітету не вловили завдань революційного моменту"³.

На 1924 р. в Україні існували дві кінофабрики: Одеська і Ялтинська. Кінофільми ввозилися з Росії та з-за кордону, але розвиток мережі кінозакладів залишався на низькому рівні. Міська мережа кінотеатрів, що поділялась на робітничі та комерційні, на 1 жовтня 1924 р. налічувала 123 робітничих та 177 комерційних. За перше півріччя 1925 р. цей показник дещо зріс, і кількість кінотеатрів досягла 424⁴.

Становище з кіномережею на селі було набагато гіршим. РСІ констатувала, що Всеукраїнське Управління Селянськими Будинками, в обов'язки якого входило забезпечувати культурні потреби селян сельбуди, станом на 1924 р. нічого в справі розширення сільської кіномережі не робили⁵.

До 1925 р. у сільській місцевості фільми в основному демонстрували пересувними кіноустановками. На 1 жовтня 1925 р. їх було лише 215. Впродовж наступного року їх кількість поступово збільшилась до 379 одиниць⁶. У своїх звітах РСІ відзначала здобуток ВУФКУ у

просуванні кіно серед селянської маси, але одночасно й зазначала, що беручи до уваги те "ідеологічне сміття, яким завалене ВУФКУ", слід ці успіхи в сенсі культурно-видовищного впливу на сільського глядача вважати недостатніми.

У 1926 р. РСІ провела обстеження Одеської і Ялтинської кінофабрик. У висновках інспекції зазначалось, що діяльність ВУФКУ за останні 2 роки значно активізувалася, але хоча основний капітал тресту збільшився більш ніж у 2 рази, виробнича діяльність продовжувала бути збитковою. Великі прибутки трест отримував внаслідок надання йому права монополії на прокат, на розпорядження всією кіно-театральною мережею, а також систематичне підвищення прокатних цін впродовж року, поквартально (31,3% вартості прокату в валовому прибутку кінотеатрів, потім 30,9%, 39,2% і 43%) . До дефіциту в виробничій сфері призводила дорожняча постановок фільмів, в основному через несвоєчасне постачання фабрик сценаріями, невідповідність їх технічним можливостям фабрик, невизначеність твердих строків закінчення зйомок і слабкість трудової дисципліни.

Сценарне господарство ВУФКУ страждало через ненормальність у формах і способах залучення сценаріїв і сценаристів, внаслідок чого коло сценаристів замкнулось у межах своїх співробітників і монополізувало забезпечення ВУФКУ сценаріями. Також РСІ вказувала Фотокіноуправлінню, що недостатня кількість сценаріїв чисто українських свідчить про те, що останнє не справляється з поставленими перед ним національно-культурними завданнями. Проблему загострювала ще й невизначеність функцій і завдань редакції, яка не мала ніякого організаційного впливу на художній процес при наявності сценарного голоду. Інспекція звертала увагу ВУФКУ на те, що з 237 сюжетів, які стихійно ринулись на екран, редакція не використала своїх повноважень ні на 1%.

Найбільший акцент у своїх перевірках РСІ робила на художньо-ідеологічній лінії ВУФКУ. Комісія наголошувала, що ідеологічно-видовищна цінність картин, які знаходились у виробництві або були випущені до того, - невисокі, і для прикладу давала характеристику найбільш яскравим художнім фільмам (і найбільш дорогим): "а) "УКРАЇНА" - виявилась фільмом, що не відобразив переконливо картину революційного руху на Україні в класовій гостроті і масовий глядач РСФРР її не сприйняв..."; б) "ТРИПІЛЬСЬКА ТРАГЕДІЯ" - зроблена в грубих натуралістичних тонах, в занепадницькому оформленні, б'є на нездорові нікчемні почуття глядача і не має агітаційно-ідеологічного впливу на нього; в) "П.К.П." - соціально неправильна, прекрасний історичний матеріал невикористаний. Тютюнник, що брав участь у постановці, образ бандита показав шляхетним лицарем-борцем за ідею УНР..."

Не дивно, що висновок, який зробила РСІ, був таким: "національно-культурні завдання, поставлені партією перед ВУФКУ, виконані недостатньо, продукція в цілому в художньому відношенні - примітивна, ідеологічно-виховне значення картин малоцінне, а часом ідеологічно невитримане".

Оскільки радянські кінофабрики забезпечували ринок фільмами недостатньо, постійно існувала потреба в іноземних картинах, де, як відзначала РСІ, ідеологічно-художня лінія ВУФКУ була ще більш негативною. Для визначення ідеологічної цінності і придатності закордонних кінофільмів були навіть вироблені спеціальні умовні літерні показники (замість балів): А - ідеологічно придатна; АБ - ідеологічно допустима; Б - ідеологічно шкідлива. Внаслідок цього з усіх картин, які демонструвалися на Україні, за винятком 25,5%, що були випущені в Радянському Союзі, визначено літерами Б - 151 фільм, АБ - 112, А - всього 81 картина (як ідеологічно придатна)⁸ Комуністична партія, звичайно, не могла довго дивитись крізь пальці на такі висновки РСІ і поступово вилучала з прокату кінострічки під грифом "Б". До того ж комісія РСІ визнала за непотрібне посилати за кордон експедицію ВУФКУ для придбання нових кінофільмів, оскільки в її складі був відсутній представник, "компетентний" у питаннях агітації і кінопросвіти, внаслідок чого були придбані ідеологічно шкідливі матеріали та затрачені великі кошти.

З ідеологічною лінією РСІ тісно пов'язувала і прокатну політику ВУФКУ. Якби не було постійних суперечок із Союзною кіноорганізацією (ВУФКУ активно захищало своє право на монополію), то, на думку комісії, ввіз іноземних стрічок можна було б скоротити за рахунок

союзних кінокартин. Інспекція радила також ВУФКУ розширювати ринок збуту і не стільки заради комерційної вигоди, скільки "з метою вирівнювання і поглиблення національно-культурних завдань українського кінематографа".

За результатами перевірки РСІ запропонувала ЦК КП(б)У замінити керівну верхівку правління ВУФКУ і направити туди найбільш "компетентних" керівників у художньо-ідеологічному плані; безпосереднє керівництво ідеологічною частиною ВУФКУ рекомендувалось доручити відділу Друку ЦК замість Агітпропу і Народного комісаріату Просвіти, а також скоротити до мінімуму імпорт закордонних фільмів, демонструвати більше кінокартин союзного виробництва на окраїнах України і провести скорочення штатів на 15% в апараті і на фабриках через їх надмірне невиправдане розростання.

У листопаді 1927 р., перед X з'їздом КП(б)У, М.Скрипник в день 10-ї роковини більшовицького перевороту самовільно сформував 10 заповідей культурного будівництва на Україні. Вони мали реалізуватись у процесі 5-ти річного плану і скласти базу для культурного розвитку УСРР. Одна з цих заповідей передбачала вжиття широких заходів для поширення мережі робітничих клубів і сельбудів, а також кінофікацію і радіофікацію села⁹.

Як показали матеріали перевірки діяльності ВУФКУ Робсельінспекцією у 1929 р., ситуація вимагала бажати кращого. До поточного року Фотокіноуправління не мало визначеного плану кінофікації робітничих і селянських районів. Особливо поганий стан продовжував залишатись на селі. РСІ підкреслювала, що на наявні 11500 сільських адміністративних одиниць на Україні припадало всього 975 кіноустанов, на кожну 1000 селян припадало всього 18 місць по кінотеатрах, а по деяких округах лише 3 місця¹⁰. Беручи до уваги те, яке величезне значення радянська система надавала розширенню кіномережі у сільській місцевості, було визнано за необхідне організувати центральний та окружний фонди кінофікації села. Колегія НК РСІ також висловилася за широку мобілізацію коштів самого селянства для поліпшення справ у цій сфері. Спеціальний республіканський фонд Робсельінспекція вважала доцільним створити і для прискорення будівництва кінотеатрів у робітничих районах.

Мало уваги ВУФКУ приділяло і пересувним кіноустановкам. їх на Україні у 1929 р. було 35, з них - 9 на селі, 26 - на залізницях¹¹. Так само абсолютно недостатньо розгорталась робота в справі забезпечення шкіл кіноустаткуванням.

Колегія НК РСІ підкреслювала, що державні та громадські організації дуже погано займаються справами кінофікації України, тому Головополітосвіті, ВУРСП та Вукопспіліці було запропоновано організувати надалі належним чином регулярне керівництво роботою по розширенню кіномережі в робітничих і сільських районах. Щоб погоджувати роботу окремих організацій у цій сфері, Колегія НК РСІ визнала за потрібне створити при окрвиконкоммах спеціальні кінокомітети, а в республіканському масштабі - комітет при РНК.

Окрім інших проблем РСІ обговорила питання реорганізації існуючої системи кіновиробництва. На той час деякі кола в РСФСР настирливо висували думку про потребу об'єднання кіновиробництва окремих республік у всесоюзну організацію. Але Колегія категорично висловлювалась проти створення такого всесоюзного кінотресту, тому що фактично він не давав змоги задовольняти потреби окремих республік¹².

У зв'язку з передбачуваною інтенсифікацією розгортання кіномережі як у місті, так і на селі виникла потреба збільшення виробництва кіноапаратури, тому НК РСІ порушила перед РНК питання про розширення і переустаткування впродовж 1930 р. Одеського механізованого кінозаводу, залишивши його у підпорядкуванні ВУФКУ.

Інспекція констатувала факт, що крайові філії ВУФКУ продовжували мало дбати про поширення кінофільмів радянського виробництва, а здебільшого рекламували закордонні картини. Тому правлінню фотокіноуправління вказувалось негайно усунути ці явища, а винних притягнути до відповідальності "за порушення інтересів радянської кінематографії". Наближався 1930 р., сталінська система набирала силу і яскрава пропаганда закордонного способу життя з екранів кінозалів була не на руку правлячим колам.

Щоб зменшити довіз з-за кордону деяких фотовиробів, Колегія НК РСІ підняла питання про будівництво на Україні фабрики фотопаперу, фотопластинок і фотоапаратів. Було визнано за необхідне прискорити будівництво Київської кінофабрики, щоб завершити його до кінця 1929 р. Також ВУФКУ рекомендувалось приділити якнайбільше уваги технічному забезпеченню павільйонів, устаткувавши їх за останнім словом закордонної кінотехніки.

Колегія звернула увагу на недостатній рівень самих теоретичних засад у кіновиробництві. Для зміни ситуації пропонувалось створити Всеукраїнський науково-дослідний кіноінститут і влаштувати при Київській кінофабриці аналітичні та експлуатаційні роботи в усіх питаннях кіновиробництва.

Обговоривши матеріали обслідування діяльності ВУФКУ, НК РСІ дійшла висновку, що хоч за останній рік у роботі Управління спостерігалось певне поліпшення, ВУФКУ все ж ще більше необхідно поглиблювати свою роботу. Колегія констатувала, що до поточного року простежувався відрив організації від української культури та мистецької громадськості. В галузі художнього керівництва Фотокіноуправління надмірно централізувало свою діяльність, внаслідок чого позбавило кінофабрики потрібної ініціативи, а відтак і відповідальності за свою роботу.

У 1929 р., в період прискорення темпів соціалістичного будівництва в СРСР, перед ВУФКУ ставились завдання якнайбільше пристосувати свою продукцію до нових вимог радянської реальності. Планувалось з метою зміни принципів кінематографії змістити акценти з виробництва художніх фільмів на виробництво культурницьких кінострічок, які мали поширювати здобутки науки та техніки і демонструвати переваги радянського ладу найширшим верствам населення. Подібні картини, що були вироблені Київською кінофабрикою в 1929 р., за тематикою і кількістю розподілялись таким чином: сільськогосподарських - 10, виробничих - 8, санітарноосвітніх - 5, краєзнавчих - 5, інших - 4¹³.

Спеціальною комісією НК РСІ була змінена також система диференціації оцінювання кінофільмів. Вони тепер поділялись на "дуже добрі", "добрі", "середні", "нижче середніх", "погані". Відзначалось, що відсоток "дуже добрих" і "добрих" фільмів зріс у 1929 р. порівняно з 1928 р. на 13%, але збільшилась кількість і "нижче середніх", трохи зменшилось число "середніх" і з 25% до 8% скоротився відсоток "поганих"¹⁴.

Як бачимо, з вищенаведеного матеріалу} НК РСІ у ході своїх перевірок впродовж 20-х рр. зупинялась на найрізноманітніших аспектах діяльності Всеукраїнського ФотоКіноУправління, що позитивно позначилось на виробничому процесі українських кінофабрик і сприяло розширенню кіномережі України, особливо в сільській місцевості. Але на першому плані у Робсельінспекції постійно залишався контроль за художньо-ідеологічною лінією ВУФКУ. Влада всіма засобами намагалася зберегти існуючий лад, а тому кіно мало виховувати у свідомості мас постійний ентузіазм, ненависть до зовнішніх ворогів і внутрішніх зрадників, безмежну відданість Комуністичній партії.

У своїх тезах до Пленуму ЦКК КП(б)У у жовтні 1929 р. В.Затонський наголосив: "Ідеологічний фронт набирає все більшого значення. Старше покоління має перед очима порівняння нинішнього часу з передреволюційним життям. Молоде покоління не має забобонів минулого, але в якій мірі його виховання є класово-пролетарське і чи забезпечені ми від "несподіваних" проривів у цьому фронті"¹⁵ Саме з такого погляду ЦКК НК РСІ мала підходити до сприяння реалізації планових завдань КП(б)У у культурному будівництві.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Потарикіна Л.Л. З історії органів контролю УРСР. - К., 1966. - С. 60; 2. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі - ЦДАВО України). - Ф.539. - Оп. 4 - Спр. 1090. - Арк. 32; 3. ЦДАВО України.- Ф. 539. - Оп.1. - Спр. 18. - Арк. 107; 4. Криворучко О.І. Культурно-просвітницькі заклади в УСРР на початку 1920-х рр. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім.М.Коцюбинського. Вип. II. Серія: Історія: Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. П.С.Григорчука. / Вінниця, 2000. - С. 126; 5. ЦДАВО України, Ф.539. - Оп.2. - Спр. 1073. - Арк. 3; 6. Там само. - Оп. 4. - Спр. 1090. - Арк. 100; 7. Там само. - Арк. 1; 8. Там само. - Арк. 98; 9. Сіфипник М. 10 заповідей культурного будівництва // Комуніст. - 1927. - 1